הרב יהודה זולדן, באר יהודה – ראש השנה, עמ' 342-368

שיעור כא

תרועה בחצוצרות או בשופרות בגבולין בעת צרה ובמלחמה

(ראש השנה כו ע"ב – כז ע"א)

א. "על הצר הצורר" – על כל צרה שלא תבוא על הציבור
ב. תרועה בחצוצרה או שופר בעת צרה ובמלחמה - מחוץ למקדש
ג. תרועה בחצוצרה או שופר בעת צרה ובמלחמה - לאחר החורבן
ד. חידוש המצווה להריע בשופר או בחצוצרות בעת צרה ובמלחמה
ה. "וביום שמחתכם" – תקיעה בחצוצרה כששבים מהמלחמה
סיכום

א. "על הצר הצורר" – על כל צרה שלא תבוא על הציבור

במשנה (כו ע"ב) מתואר אופן התרועה בתעניות ציבור במקדש:

> ובתעניות – בשל זכרים, כפופין ופיהן מצופה כסף, ושתי חצוצרות באמצע.
> שופר מקצר וחצוצרות מאריכות, שמצות היום בחצוצרות.[1]

רש"י (ד"ה שמצות היום בחצוצרות) הסביר את ייעוד התרועה בתעניות: "דלכנופיא בעלמא נינהו, וכל כנופיא בחצוצרות, דכתיב 'והיו לך למקרא העדה' (במדבר י, ב)". דברי רש"י הללו מבוססים על האמור בגמרא (כז ע"א) ששאלה מדוע בראש השנה מצפים את השופר בזהב, ואילו בתעניות מצפים את השופר בכסף? ותשובתה היא: "כל כינופיא דכסף הוא". כל תקיעה לשם אספת העם נעשתה בחצוצרות כסף, כאמור בפסוק "עשה לך שתי חצוצרות כסף, והיו לך למקרא העדה" (במדבר י, ב), ועל כן גם השופר מצופה בכסף. מה מטרת ההתכנסות? בפסוק (שם ט) נאמר:

> וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם, והרעותם בחצוצרות, ונזכרתם לפני ה' אלקיכם ונושעתם מאויביכם.

המטרה היא להיזכר לפני ה' ולהיוושע מהצרות. בפסוק נאמר "מלחמה בארצכם" וכן "צר הצורר". במדרש ההלכה (ספרי במדבר, פרשת בהעלותך, פיסקא עו) מפורט שיש להריע כשיוצאים למלחמה וכשיש צרה:

> "וכי תבואו מלחמה בארצכם" – בין שאתם יוצאים עליהם, ובין שהם יוצאים עליכם.[2] במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר, אתה אומר במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר או בכל מלחמות שבתורה? תלמוד לומר "ונושעתם מאויבכם". אמרת צא וראה איזה מלחמה שישראל נושעים בה ואין אחריה שעבוד, אין אתה מוצא אלא מלחמת גוג ומגוג וכן הוא

---

1 על התקיעה במקדש בחצוצרות ובשופר ראה בהרחבה בשיעור כ: בחצוצרות וקול שופר במקדש.

2 הרב אברהם בורנשטיין (שו"ת אבני נזר, אורח חיים סי' תכה) דן אם צריכים לתקוע רק כשישראל יוצאים למלחמה או רק כשהאויבים באים למלחמה. לאחר שהוא דן בדבר הוא ציין לדברי הספרי הללו. בדברי האבני נזר הללו דן הרב ברוך מרדכי אזרחי ("חצוצרות במלחמה", ברכת מרדכי – ראש השנה, סי' ח).

אומר "ויצא ה' ונלחם בגויים ההם" (זכריה יד, ג). מהו? "והיה ה' למלך על כל הארץ" (שם ט).

רבי עקיבא אומר: אין לי אלא מלחמת גוג ומגוג. מלחמת שדפון, וירקון, ואשה מקשה לילד, וספינה המטרפת בים, מנין? תלמוד לומר "על הצר הצורר אתכם". על כל צרה וצרה שלא תבוא על הצבור.

"והרעותם בחצוצרות". רבי עקיבא אומר: וכי חצוצרות מזכירות? אלא שאם יכולים להריע ולא הריעו מעלה אני עליהם כאלו לא הוזכרו לפני המקום. "ונזכרתם ונושעתם" הא כל זמן שנזכרים ישראל אין נזכרים אלא לתשועות.

בדברי רבי עקיבא נזכרו כמה דוגמאות לצרות שעליהן מריעים. במשנה (תענית יט ע"א) מפורט עוד:

על אלו מתריעין בכל מקום: על השדפון, ועל הירקון ועל הארבה, ועל החסיל, ועל החיה רעה, ועל החרב – מתריעין עליה, מפני שהיא מכה מהלכת.

...על אלו מתריעין בשבת: על עיר שהקיפוה נכרים, או נהר, ועל הספינה המיטרפת בים.

רבי יוסי אומר: לעזרה, ולא לצעקה.

שמעון התימני אומר: אף על הדבר. ולא הודו לו חכמים.

על כל צרה שלא תבוא על הצבור מתריעין עליהן, חוץ מרוב גשמים.

בספרי זוטא (במדבר י, ט), שהוא מדרש מבית מדרשו של רבי עקיבא, גם כן נאמר:

"וכי תבאו מלחמה", יכול כיון שתבואו בשעת מלחמה. ומניין על שדפון, ועל ירקון, ועל חסיל, ועל כל צרת צבור? אמר "על הצר הצורר אתכם והרעותם" מיכן אמרו על אלו מתענין ומתריעין: על הצרת שונאי ישראל לישראל, ועל החרב, ועל הדבר, ועל חיה רעה, ועל הארבה, ועל החסיל, ועל השדפון, ועל הירקון, ועל המפולת, ועל החליים, ועל המזונות, ועל המטר, שנאמר: "על הצר הצורר אתכם", כל שיציר לכם.

הרמב"ם (הל' תעניות א, א) פסק:

מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הצבור, שנאמר "על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות" (במדבר י, ט), כלומר כל דבר שייצר לכם, כגון: בצורת, ודבר, וארבה, וכיוצא בהן, זעקו עליהן והריעו.

בהמשך ההלכות (שם ב-ג) הסביר הרמב"ם את מטרת התרועה בחצוצרות:

ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו, ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן ככתוב "עונותיכם הטו" (ירמיהו ה, כה), וזה הוא שיגרום להם להסיר הצרה מעליהם.

אבל אם לא יזעקו ולא יריעו, אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקרית, הרי זו דרך אכזריות וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים, ותוסיף הצרה צרות אחרות, הוא שכתוב בתורה "...והלכתם עמי בקרי, והלכתי עמכם בחמת קרי" (ויקרא כו, כז-כח), כלומר כשאביא עליכם צרה כדי שתשובו, אם תאמרו שהוא קרי אוסיף לכם חמת אותו קרי.

הרב חיים קנייבסקי (קרית מלך, רמב"ם הל' תעניות א, ב) ציין כמקור לדברי הרמב"ם את דברי הזקן שהיה מוכיח בדברי כיבושין את המתענים כשהייתה צרה כמו בצורת וכד' (תענית טו ע"א): "אחינו!

לא נאמר באנשי נינוה 'וירא א־להים את שקם ואת תעניתם', אלא 'וירא הא־להים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה' (יונה ג, י), ובקבלה הוא אומר 'וקרעו לבבכם ואל בגדיכם' (יואל ב, יג)". הרמב"ם (הל' תעניות ד, ב) ציין את דברי הגמרא וכתב עוד: "ומוסיף בענינות אלו כפי כחו עד שיכניע לבם וישובו תשובה גמורה". דברי הנביא יואל נאמרו בעקבות מגפת הארבה. הוא אמר לעם: "וגם עתה נאם ה' שובו עדי בכל לבבכם ובצום ובבכי ובמספד. וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה' א־להיכם" (יואל ב, יב-יג).

המצווה בתורה להריע בחצוצרה בעת צרה היא חובה בפני עצמה. חכמים הם שקבעו שיש להריע כשגזרו תענית. כך המשיך ופירט הרמב"ם (שם ד):

> ומדברי סופרים להתענות על כל צרה שתבוא על הצבור עד שירוחמו מן השמים, ובימי התעניות האלו זועקין בתפלות ומתחננים, ומריעין בחצוצרות בלבד. ואם היו במקדש מריעין בחצוצרות ובשופר.

מכאן שהאמור במשנתנו על התרועה בתענית בעת צרה הוא שילוב של מצוות עשה מהתורה – להריע בחצוצרה, יחד עם דברי סופרים לקבוע צום בעת צרה.[3]

הרמב"ם (הל' תעניות ב, א) כתב את רשימת "הצרות של צבור שמתענין ומתריעין עליהם" (שם א), ואחר כך (שם ג-טו) פירט במה מדובר. הרמב"ם לא כתב שיש להריע על צרות של יחיד, כמו אשה המקשה לילד. אין מריעים על צרה פרטית. המצווה להריע בעת צרה ומלחמה דומה למצוות התרועה בראש השנה במקדש במובן זה שהמצווה היא להריע בשופר ובחצוצרה, ועל השומעים לשמוע ולהתעורר בתשובה, אלא שבראש השנה המצווה לשמוע קול שופר היא אישית וכן גם במסגרת הציבור, ואילו בתענית ובעת מלחמה היא מצווה במסגרת הציבור בלבד.[4]

---

3 הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק (אור שמח, הל' תעניות שם) הפנה למסופר על יהושפט מלך יהודה שהכריז צום לפני המלחמה עם עמון ומואב (דברי הימים ב כ, ג). כך היה במלחמת פילגש בגבעה (שופטים כ, כו). הצום היה לתפילה ותשובה אך לקראת המלחמה עצמה ודאי שאכלו. שאול המלך גזר על העם שלא לאכול לחם (שמואל א יד, כד-מה). המלבי"ם והרב משה אלשיך (שם) הסבירו שהם כבר היו באמצע המלחמה וכוונתו של שאול הייתה שלא יפסיקו על מנת להכין סעודה אלא יהיו פנויים למלחמה, אבל בוודאי אכלו כדי שיהיה להם כוח להילחם. אין מדובר על צום. אמנם יש מהעם שהבינו שכוונתו לצום מוחלט. על תפילה לפני היציאה לקרב יש ללמוד מיעקב אבינו שאמר: "אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי" (בראשית מח, כב) – "בצלותי ובבעותי" (אונקלוס); משה רבנו התפלל במלחמה עם עמלק: "ויהיו ידיו אמונה" (שמות יז, יב) – "ויהי משה ידיו באמונה פרושות השמים בתפלה נאמנה ונכונה" (רש"י), ועם ישראל כיוון לתפילתו: "כל זמן שהיו ישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים – היו מתגברים" (ראש השנה כט ע"א); שמואל הנביא התפלל לבקשת העם במלחמת אבן העזר (שמואל א ז, ח-ט); דוד המלך התפלל על הצלחתו במלחמות עם אויביו (תהלים ט; יח; לא; כז; צא; קמד; ועוד); שבטי ראובן וגד וחצי שבט מנשה "לאלוהים זעקו במלחמה ונעתור להם כי בטחו בו... כי מהאלוהים המלחמה" (דברי הימים א ה, כ-כב); אסא מלך יהודה התפלל לפני מלחמתו עם זרח הכושי (דברי הימים ב יד, י), ועוד. על תפילה בעת צרה ראה בהרחבה בדברי המבי"ט (בית אלוקים, שער התפילה פרק טז). מקורות נוספים: הרב שמריה אריאלי ("הפניה לשמים לפני הקרב", משפט המלחמה, עמ' קטז-קיח).

4 הרב משה שטרנבוך (שו"ת תשובות והנהגות, ג, סי' קנז) דן בהגדרת המצווה להריע בחצוצרה בעת צרה ובנוסח הברכה. לפיו בראש השנה המצווה היא לשמוע, ובעת צרה "המצווה היא כמו בתקיעה ביובל... וטעמו נראה שעצם המצוה היא על בית דין [כמו ביובל] דהיינו התקיעה... וכשם שעל בית דין המצוה היא התקיעה גופא, כך לכל יחיד המצוה היא בתקיעה, וכן בכל צרה, הלוא בפסוק נאמר 'וביום שמחתכם ותקעתם בחצוצרות' (במדבר י, י), הרי מבואר החיוב לתקוע במקדש במועדים יחד עם החיוב לתקוע בעת צרה מצר הצורר הנזכר בפסוק הקודם, וכשם שבמקדש עיקר המצווה התקיעה כך בעת צרה המצווה היא בתקיעה". יש להעיר שבעת צרה נאמר במפורש בפסוק "והרעותם בחצוצרות", והמטרה היא לעורר לתשובה וכדברי הרמב"ם (הל' תעניות א, א-ג). הפסוק שהרב שטרנבוך ציטט הוא מהתקיעה על הקרבנות במועדים ובימי שמחה. אשר על כן הגדרת המצווה בעת צרה היא לשמוע את קול החצוצרות, ונוסח

הגם שבפסוק כתוב שמריעים בחצוצרות בעת צרה ומלחמה, במלחמת יהושע ביריחו (יהושע ו, ה, טז, כ) הריעו בשופרות.[5] במשנה (תענית יב ע"ב) נאמר שמריעים על גשמים שלא ירדו, ובגמרא (שם יד ע"א) הסביר רב יהודה שמריעים בשופרות "וסימן לדבר: יריחו. ויריחו שופרות הוה". בירושלמי (תענית ב, א) נאמר בנוגע לתענית: "אמר רבי יעקב דרומיא: ולמה תוקעין בקרנות? לומר חשבינו כאילו גועים כבהמה לפניך". בירושלמי (ראש השנה ג, ד) נאמר:

> קומי ר' יהושע בן לוי תקעין בתעניתא. רבי יוסה בעי: ויתקעון קומוי בחצוצרתא? ולא שמיע דתני חצוצרות במקדש, אין חצוצרות בגבולין.

הרשב"א (ראש השנה כז ע"א) כתב: "ונראה שיש חסרון בנוסחת הירושלמי וכך היא: קומי ר' יהושע תקעון בתעניתא בשופר".[6]

ב. תרועה בחצוצרה או בשופר בעת צרה ובמלחמה – מחוץ למקדש

ראשונים הסבירו את מכלול המקורות הללו בבבלי ובירושלמי או את חלקם באופנים שונים.

[א] הרמב"ן (תענית טו ע"א [דרשה לראש השנה, עמ' רלג-רלד; מלחמות ה', ראש השנה ו ע"א בדפי הרי"ף]) הסביר:

> מצאתי בתשובות הגאונים ז"ל שמנהגנו לתקוע בתעניות בשופרות.[7] ולפי זה יש לי לדחוק ולומר דחצוצרות ליתנהו בגבולין אלא בשעת מלחמה דכתיב "כי תבואו מלחמה", חצוצרות בכנופיא דכל ישראל כתיב, הילכך במקדש בתעניות דהיא כנופיא דכל ישראל מצות היום בחצוצרות, ובשופר נמי תוקעין משום דכתיב "בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'" (תהלים צח, ו). אבל בגבולין בשעת מלחמה בחצוצרות בלבד תוקעין ומתפללין כסדר התעניות, כדאמרינן בגמרא (תענית טז ע"ב – יז ע"א) לפי "שאין אומרין זכרונות ושופרות אלא בראש השנה וביובל ובשעת מלחמה", אלמא בשעת מלחמה אומר זכרונות ושופרות, ותוקעין בחצוצרות דקראי נינהו. הא בשאר תעניות התרועה גמרינן בהו, אבל בשופרות הוא דומיא דראש השנה.

דברי הרמב"ן שאומרים זכרונות ושופרות בשעת מלחמה, הם דברי רב אדא מן יפו שהסביר את דברי רבי יהודה שאמר כן. רש"י (תענית יז ע"א ד"ה ובשעת מלחמה) כתב:

הברכה צריך להיות כמו במצוות שופר של ראש השנה. גם הרב אשר וייס ("מצוות החצוצרות", מנחת אשר – במדבר, סי' יט) כתב שמצוות החצוצרות איננה חובת הפרט אלא חובת הציבור, אך לפיו מהות המצווה היא תקיעה. לדברינו המצווה בעת צרה היא שמיעת החצוצרה ולהתעורר לתשובה במסגרת הציבור. הראי"ה קוק (שו"ת אורח משפט, סי' קלח) כתב שתענית של עשרה אנשים למען רפואת חולה היא תענית יחיד ואין קוראים "ויחל" ואין אומרים "עננו". עושים כן רק בתענית ציבור.

5 במקומות נוספים נזכר שהריעו בשופר בעת מלחמה (ירמיהו ד, יט-כא; מב, יד; יואל ב, טו; עמוס ב, א – ב, י; צפניה א, טז; זכריה ט, יד; איוב לט, יד; כד, כה). במלחמת ירבעם בן נבט מלך ישראל מול אביה בן רחבעם מלך יהודה, הריעו הכהנים של יהודה בחצוצרות (דברי הימים ב, יג, יב-טו). על הפן הרעיוני של המצווה לתקוע בחצוצרות בעת מלחמה ראה: הראי"ה קוק (פנקסי הראיה, ד, עמ' שעט-שפג).

6 הרשב"א ציין שכך פירש גם הרמב"ן (תענית טו ע"א). נראה שכך גרס בירושלמי גם הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, תענית יד ע"א). הריטב"א (תענית יד ע"א) כתב שהגרסה היא: "קומי ריב"ל תוקעין בקרנות".

7 תשובות שר שלום גאון (אוצר הגאונים, תענית טו ע"א). נזכר גם אצל הרב זרחיה הלוי (המאור הקטן, ראש השנה ו ע"א בדפי הרי"ף).

> ובשעת מלחמה – דכתיב "וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם" (במדבר י, י). ולא ידעינן מנא איתפריש דאומר ברכות ופסוקי מלכיות זכרונות ושופרות בשעת מלחמה.

רש"י הוסיף שאומרים גם פסוקי מלכויות יחד עם זכרונות ושופרות, והרש"ש (שם) הזכיר שלא מופיע במשנה ובגמרא שצריך לומר מלכויות. עוד כתב רש"י שאינו יודע מה המקור לכך שאומרים ברכות אלו בשעת מלחמה.[8]

במלחמת ישראל במדיין נאמר שהריעו בחצוצרות: "וישלח אתם משה אלף למטה לצבא אתם ואת פינחס בן אלעזר הכהן לצבא וכלי הקודש **וחצוצרות התרועה** בידו" (במדבר לא, ו). הגמרא (סוטה מג ע"א) דרשה את הפסוק:

> "אותם" – אלו הסנהדרין. "פנחס" – זה משוח מלחמה, "וכלי הקדש" – זה ארון ולוחות שבו, "וחצוצרות התרועה" – אלו השופרות.

מדוע פירשו חכמים שהחצוצרות הן השופרות?[9] הרמב"ן (תענית שם) כתב:

> גבי מלחמת מדין דריש "'וחצוצרות התרועה בידו' – אלו השופרות". ולא ידעתי אם שלא דקדקו בלשונם או שאין חצוצרות אלא במלחמת אויבים הצרים עליהם בארץ כדכתיב "בארצכם על הצר הצורר אתכם" דלמה להם לפרש "אלו השופרות", אלא לכך.

לפי הרמב"ן, בתעניות: במקדש – מריעים בחצוצרות ובשופר, מחוץ למקדש – מריעים בשופר. במלחמות: במקדש – מריעים בחצוצרות ובשופר, מחוץ למקדש כשהמלחמה בארץ – מריעים בחצוצרה, במלחמה בחוץ לארץ כמו במדיין – מריעים בשופר.[10]

---

8 הרב יעקב עטלינגר (ערוך לנר, ראש השנה לב ע"א) השיב על שאלת רש"י. הרב יהודה שביב ("תרועת חצוצרות ופסוקי מלכויות בעת מלחמה", בציר אביעזר, עמ' 127-136) השיב תשובה רעיונית לקושייתו של רש"י. הרמב"ם לא פסק כדברי רבי יהודה הללו. ראה: הרב יום טוב ליפמן הלוי הלר (תוספות יום טוב, משנה תענית ב, ג).

9 הרב שלמה איידלש (מהרש"א – חדושי אגדות, סוטה מג ע"א) הקשה: "מה שאמר 'וחצוצרות התרועה – אלו השופרות', לא ידענא פירושו דהא ודאי חצוצרות ממש והן של כסף היו להם במלחמה, כדכתיב 'וכי תבואו מלחמה... והרעותם בחצוצרות'". הרב שמואל שטרשון (רש"ש שם) השיב על שאלת המהרש"א: "ולי נראה משום דאישתני שמייהו כדאיתא בשבת (לו ע"א) ושם בברייתא קורא גם כן לחצוצרות שופר". כוונת הרש"ש היא לדברי רב חסדא (שבת שם): "דאמר רב חסדא: הני תלת מילי אישתני שמייהו מכי חרב בית המקדש: חצוצרתא – שופרא, שופרא – חצוצרתא. למאי נפקא מינה? לשופר של ראש השנה". הרב צבי הירש חיות (שו"ת מהר"ץ חיות סי' לא) כתב שחכמים הסבירו כך מכיוון שדרשו זאת לפני ההמון, ורצו שלא יטעו שחצוצרות של תורה הן החצוצרות של ימיהם. המהר"ץ חיות הקשה על תירוץ זה, מדוע דרשת הגמרא לא באה בגוף מצוות התקיעה בחצוצרות בפרשת בהעלותך. הרב מנחם מנדל כשר (קובץ תלפיות, שנה ד, חוברת ג-ד עמ' 680 הערה 2) כתב שאמנם הגמרא (שבת לו ע"א) מבארת את לשון חכמים, אבל מדוע יש צורך לפרש לשון התורה. הוא תירץ על פי האמור במדרש (במדבר רבה טו, טו) שרק למשה רבנו הותר להשתמש בחצוצרות שעשה, וכיון שפנחס היה זה שהשתמש בהן, הוצרכה הגמרא לדרוש שהכוונה לשופרות. הרב חיים מאיר יחיאל שטיינברג (משנת חיים, תענית סי' לז) תירץ שכיוון שעל פי הרמב"ן הריעו בחצוצרות רק בכנופיא של כל ישראל, הרי במלחמת מדיין לא הייתה כנופיא של כל ישראל, אלא רק אלף מכל שבט. על כך השיב הרב יוסף שלום אלישיב (קובץ תשובות הרב אלישיב, ב, סי' לג) שמלחמה מדיין גם היא בכנופיא של כל ישראל. העובדה שמכל שבט נלחמו רק אלף איננה משנה את העובדה שמדובר על מלחמה של כל ישראל "שהרי כלל ישראל נצטוו להילחם במדין". הרב נתן נטע לנדא מקרקא (כרם נטע, סוטה מג ע"ב) כתב שרק מהמילה תרועה, "וחצוצרות התרועה בידו", לומדים שאלו שופרות, ויוצא שהיו חצוצרות ושופרות כמו במקדש.

10 כדברי הרמב"ן כתב גם רבנו ניסים, הר"ן (ראש השנה כז ע"א; ו ע"א בדפי הרי"ף).

בנוגע לשאלה מי הם התוקעים, כתב הרמב"ן (תענית טו ע"א) שכשתוקעים בחצוצרות – במקדש בעת צרה ומלחמה או בגבולין בעת מלחמה – הכוהנים הם התוקעים, אך "אם אין שם כהן תוקעין לויים וישראלים". מדברי הרמב"ן משמע שלכתחילה כוהנים הם אילו התוקעים בחצוצרות, אך אם אין שם כהן, אין זה מעכב וגם לויים או ישראלים רשאים לתקוע.

הרמב"ן (דרשה לראש השנה, עמ' רלד) כתב על הנהגת ספרד והנהגת אשכנז בתעניות:

> לפיכך נהגנו אנו בספרד לתקוע בשופרות בתעניות של התרעה. ושמעתי שאין עושין כן בצרפת כלל, שמא הם סבורין דמה שאמרו (פסחים נד ע"ב) "אין תענית צבור בבבל" אפילו לתפילה קאמר, כלומר לעשרים וארבע ולנעילה ולתקיעות, ואנו כבר עמדנו (בחידושים ריש תענית) על עיקר זה הדבר בראיות מן הגמרא ובמעשה מן הגאונים שיש תענית צבור בבבל לכל ענין תפילה לענין נעילה ולעשרים וארבע ולתקיעות.
> ועוד אני סובר שנמנעו בצרפת מתקיעות ממה שראיתי בתוספות שכתבו כלשון הזה "וכך הנהיג ר' חלפתא בצפורי ור' חנניה בן תרדיון בסכני לתקוע בשניהם בשופר וחצוצרות ואמרו לא היו נוהגין כן אלא במקדש בלבד".

להבנת תוספות, רק במקדש מריעים בחצוצרות ובשופר, אך מחוץ למקדש אין מריעים בכלל. דברי הגמרא "במקום שיש חצוצרות אין שופר" פירושם שבגבולין גם אין מריעים בשופר. לדברי הרמב"ן זה שיבוש והכוונה היא שרק במקדש מריעים בחצוצרה, ואילו בגבולין מריעים בשופר. הרמב"ן בהמשך דבריו שם ציין שרבנו שמשון מבעלי התוספות ראה תוספות זה ולא הסכים איתו. לפי הרמב"ן במקום שההלכה היא שמריעים בשופר – אין מריעים בחצוצרה, ובמקום שהלכה היא שמריעים בחצוצרה – אין מריעים בשופר.

[ב] הראב"ד (כתוב שם, עמ' סו) כתב שלאחר שסיימו את שש הברכות הנוספות שבתפילה הריעו בחצוצרות, ובתפילות ובתחנונים שלאחר התפילה הריעו בשופר. לפי הראב"ד "במקום שיש חצוצרות" – הכוונה לשש הברכות ואז מריעים בחצוצרה ולא בשופר, "במקום שיש שופר" – הכוונה לתפילות ולתחנונים שלאחר התפילה, ואז מריעים בשופר ואין מריעים בחצוצרות.

[ג] הרשב"א (כז ע"א) דן בדברי הרמב"ן והראב"ד וכתב עוד:

> ועוד אפשר לי לומר דהא דתניא "מקום שיש שופר" וכו' לאו עכובא הוא לתעניות שלא יהא אלא בחצוצרות, אלא לומר שאין תוקעין בגבולין בשנים בשופר וחצוצרות אלא באחד מהן. והילכך בראש השנה ויובל שיש שופר על כל פנים בגבולין שמצות היום מן התורה בשופר אין חצוצרות, ובתעניות אם יש שם חצוצרות אין שופר ואם יש שם שופר אין חצוצרות, ולא שיהא החיוב על כל פנים בתעניות בגבולין בחצוצרות אלא שלא יהו שם שופר וחצוצרות... ומעתה בגבולין שהנהיגו בשופר שהוא יותר מצוי הרשות בידן ובלבד שלא יביאו שם חצוצרות כנ"ל.

לפי הרשב"א בגבולין ניתן לבחור ולהריע בשופר או בחצוצרות, ובלבד שלא יריעו בזה ובזה ביחד. נוהגים העולם להריע בתעניות בשופר, כי שופר נפוץ יותר. לפי הרשב"א פירוש הירושלמי (ג, ד) הוא שהריעו בפני רבי יהושע בתענית בשופר, ורבי יוסי שאל שיריעו גם בחצוצרות וגם בשופר? והתשובה היא שאין להריע בשניהם יחד בגבולין.

לפי הרשב"א כוונת הגמרא היא זו: אם יש לתוקע בגבולין חצוצרה או שופר, אזי יריע באחד מהם. העיקר הוא שלא יריעו בשניהם כאחד בגבולין.[11]

[ד] הרמב"ם (הל' תעניות א, ד) כתב:

> ובימי התעניות האלו זועקין בתפלות ומתחננים ומריעין בחצוצרות בלבד, ואם היו במקדש מריעין בחצוצרות ובשופר, השופר מקצר והחצוצרות מאריכות, שמצות היום בחצוצרות, ואין תוקעין בחצוצרות ושופר כאחד אלא במקדש שנאמר "בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'".

הרמב"ם (שם ד, יז) חזר וכתב: "ואין עושים סדר זה אלא בהר הבית בלבד, וכשהן תוקעין ומריעין שם תוקעין בחצוצרות ובשופר כאחד כמו שאמרנו".

הרמב"ם (פירוש המשנה, ראש השנה ג, ג) הסביר מדוע בתענית ציבור מריעים רק בחצוצרות:

> שלא במקדש... אין תוקעין בתעניות אלא בחצוצרות לפי שאין תענית אלא בצרת צבור, והרי אמר ה' "על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות".[12]

בנוגע לתקיעה בעת מלחמה, הרמב"ם (הל' תעניות ב, א) כתב "שמתענין ומתריעין... על הצרת שונאי ישראל לישראל, ועל החרב".

הרב וידל די טולושא (מגיד משנה, הל' תעניות א, ד) כתב שהרמב"ם הבין שמה שכתוב בגמרא (תענית יד ע"א) שהריעו בגבולין בתענית בשופרות, "יש לי לומר דשופרות לאו דוקא, אלא כלפי שאמרו [בגמרא תענית שם – רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת בשמו של רב] התרעה בעננו שהיא בפה, הזכירו שופרות הרגילין בכל מקום, ולפי שיש במקדש שופרות ועל בית המקדש הזכירו שופרות, אבל בגבולין אין שם לעולם אלא חצוצרות". נראה להוסיף שבגמרא (שם) אכן נאמר בשמו של רב יהודה שמריעים בשופרות, אך רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת בשם רב חלק עליו, והגמרא לא הכריעה. אמנם בלשון הרמב"ם בהלכות תעניות התרעה היא בחצוצרה.[13]

הרב יהודה גרשוני ("תקיעת חצוצרות בשעת מלחמה בזמן הזה", קול צופיך, עמ' קפו) כתב שעל פי דברי המגיד משנה צריך לומר שהירושלמי (תענית ג, ד) שבו נאמר: "אין חצוצרות בגבולין", חלק על הבבלי, והרמב"ם פסק כבבלי ולא כירושלמי. כוונת הרב גרשוני היא למסופר בירושלמי שבפני רבי יהושע בן לוי הריעו בתענית. כמצוין לעיל, לא נאמר בירושלמי במה הריעו. גרסת הירושלמי לפי הריטב"א (תענית יד ע"א) היא: "קומי רבי יהושע בן לוי תוקעין בקרנות". לא נאמר שהריעו בשופר שמקובל להריע בו. רבי יוסי שאל "ויתקעון קומוי בחצוצרתא?" כוונת שאלתו היא שיריעו

---

11 הריטב"א (כז ע"א) דן בדברי הראב"ד והרמב"ן, ובסוף דבריו ציטט את דברי הרשב"א וכתב: "ונכון הוא".

12 הרמב"ם חזר על כך שרק במקדש תקעו בחצוצרה ובשופר (הל' תעניות ד, יז), וכך כתב גם בנוגע לתקיעה בראש השנה, שרק במקדש תקעו בחצוצרה ובשופר ומחוץ למקדש תוקעים בשופר בלבד (הל' שופר א, ב). כדברי הרמב"ם בראש השנה ובתעניות פסקו גם: הרב זרחיה הלוי (המאור הקטן, ו ע"א בדפי הרי"ף); הרב יהונתן מלוניל (שם); הרב ישעיהו דטראני (תוספות רי"ד, כז ע"א); הרב יצחק אור זרוע (ספר אור זרוע, ב, סי' רנח); הרב דוד אבודרהם (סדר תפילת התעניות).

13 הרב יוסף ראזין (צפנת פענח, הל' תעניות א, ו) כתב שדעת הרמב"ם כדעת הראב"ד, שתוקעים בתענית בחצוצרות וגם בשופרות, וראייתו ממה שכתב הרמב"ם (שם): "אין גוזרים תענית צבור לא בשבתות ולא בימים טובים וכן אין תוקעים בהן לא בשופר ולא בחצוצרות". ניתן להסביר שכוונתו שאין תוקעים בשופר בשבת במקדש, שהרי הרמב"ם (הל' תעניות ב, ב) כתב שאין מריעין בשבת בחצוצרות, ושם כוונתו לגבולין.

בפניו בשופר ובחצוצרות, והתשובה לשאלת רבי יוסי היא שרק במקדש מריעים בחצוצרות ובשופר ולא בגבולין.[14]

הרב דוד תמר (עלי תמר, ירושלמי תענית שם) פירש שהמעשה עם רבי יהושע בן לוי היה בט' באב, ועל כן רבי יוסי שאל אחר כך עוד: "ויתפללו לפניו עשרים וארבע, כהדא ר' יוחנן מתפלל בתשעה באב עשרים וארבע ומפקד לתלמידוי לא תילפון מיני הדין עובדה דצריכה ליה אבל הוא תענית ציבור הוא". לרבי יוחנן היה ספק אם ט' באב נחשב כאבל או כתענית ציבור. מכל מקום אין מריעים בט' באב ובשום צום שקבוע בלוח השנה, וייתכן שהייתה זו חומרה של רבי יהושע בן לוי, ועל כן הוא הריע בשופר ולא בחצוצרה, כי אין מצווה להריע בחצוצרה בתענית ציבור כמו ט' באב.

נראה שהרמב"ם כתב שהמצווה העיקרית בעת צרה היא להריע בחצוצרות, וכמו שנאמר בפסוק "והרעותם בחצוצרות". מריעים בשופר וחצוצרות כאחד במקדש כנלמד מהפסוק "בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'". הרמב"ם (ספר המצוות, עשה נט) מנה את המצווה להריע בחצוצרות בעת צרה יחד עם המצווה לתקוע בחצוצרות בעת הקרבת קרבן:

> שצונו לתקוע בחצוצרות במקדש עם הקרבת כל קרבן מקרבני המועדים והוא אמרו ית' "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות" (במדבר י, י). ובבאור אמרו (ראש השנה כו ע"ב) שמצות היום בחצוצרות...
> וכן אנחנו מצווים לתקוע בחצוצרות בעתות הצורך והצרות כשנזעק לפני השם יתעלה, והוא אמרו (שם) "וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם".[15]

כך כתב הרמב"ם גם במניין מצוות העשה הקצר (מצוה נט). הרב וידאל די טולושא (מגיד משנה, הלכות תעניות א, א) כתב על כך:

> וראיתי לרבינו בספר המצות שלו שמנה תרועה זו ותקיעה שבשעת הקרבנות במצוה אחת. ותמה אני למה שהרי שני פסוקים הם בכתוב? ונראה שדעתו ז"ל שהמצוה היא אחת כללית לתקוע בחצוצרות במקדש בעת הקרבנות ובעת הצרות בין במקדש בין בגבולין ואין ראוי למנותן בשתי מצות, ועוד צ"ע.[16]

כדברי הרמב"ם כך הוא גם במדרש (ספרי זוטא, במדבר י, ט-י):

---

14 כך פסק הרמב"ם בנוגע לתקיעה במקדש ומחוץ למקדש בראש השנה (הל' שופר א, ב) ובתענית (הל' תענית א, ד; ד, יז).

15 יש לשים לב שהרמב"ם כתב שהמצווה היא לתקוע בחצוצרות בעת צרה, והיה לכאורה צריך לכתוב שהמצווה היא להריע וכלשון הפסוק. כדברי הרמב"ם כתב גם ספר החינוך (מצווה שפד). ראה שם הרב יוסף באב"ד (מנחת חינוך, שם א) ובנושאי הכלים של הרמב"ם. ראה גם: רדב"ז (מצודת דוד, מצווה קכא).

16 הרב שלמה גורן ("תשובת היחיד ותשובת הציבור", תורת השבת והמועד, עמ' 274-280) כתב על פי שיטת פרקוי בן באבוי (אוצר הגאונים, יומא פב ע"א) שקרבנות מכפרים על עם ישראל שלא יבואו לידי סכנה, וגם מלחמה מטרתה להציל את ישראל ולהושיעם מאויבים, ולכן הרמב"ם מנה את מצוות התקיעה בהם במצווה אחת. לדבריו מצוות שופר מכוונת לתשובת היחיד, ומצוות החצוצרות – לתשובת הרבים. על פי דבריו ניתן להסביר את דברי הרב זרחיה הלוי (המאור הקטן, ראש השנה ז ע"א בדפי הרי"ף) שכתב: "והמודר הנאה מחבירו מותר לתקוע לו בשופר של מצוה (ראש השנה כח ע"א), דוקא בשופר של ראש השנה שמצותו מן התורה, אבל בחצוצרות בתענית לא". הרז"ה לא התכוון לומר שהמצווה להריע בחצוצרות איננה מהתורה, אלא ש"מצוותו" האישית של השומע היא "מן התורה", אך אין מצווה אישית מן התורה לשמוע את החצוצרות בעת צרה, כי זו מצווה במסגרת ציבורית בלבד.

"ונזכרתם לפני ה' א־להיכם" (במדבר י, ט) נאמר כאן (=תרועה במלחמה) זכרון, ונאמר למטה (=תקיעה על הקרבנות) זכרון. מה זכרון האמור כאן הושעה והטבה, אף זכרון הנאמר למטן הושעה והטבה.
"והיו לכם לזכרון" (שם י), נאמר כאן (=תקיעה על הקרבנות) זכרון, ולמעלה (=תרועה במלחמה) זכרון. מה זכרון האמור למעלה הושעה והטבה, אף זכרון האמור למטה הושעה והטבה.[17]

הרב שלמה חעלמא (מרכבת המשנה, הל' תעניות א, א) כתב שהתקיעה בחצוצרות על הקרבנות היא חלק מעבודת המקדש, ועל כך כתב הרמב"ם (ספר המצוות, עשה כג):

שנצטוו הלויים לבד לעבוד במקדש בעבודות ידועות, כמו נעילת השערים ולומר השיר עם הקרבן. והוא אמרו יתעלה ויתברך שמו "ועבד הלוי הוא" (במדבר יח, כג).

לעומת זאת המצווה לתקוע בחצוצרות בתענית ציבור היא מצווה שעומדת בפני עצמה. נראה להוסיף ולהסביר עוד את דברי הרמב"ם. בפרשת החצוצרות יש עשרה פסוקים (במדבר י, א-י). שבעת הפסוקים הראשונים עוסקים בתקיעות במסע המדבר. אלו ציוויים שחלו רק בזמן שעם ישראל הלך במדבר. פסוק ח – הכוהנים הם התוקעים, וזהו פסוק שמחבר ומקשר בין התקיעות שהיו רק במדבר ואינן לעתיד לבוא ובין מצוות התקיעה גם בעתיד. פסוק ט עוסק בתקיעה בעת צרה ומלחמה. אין זה מצב קבוע אלא רק "וכי...", אם נוצר מצב כזה. פסוק י עוסק בתקיעה בראשי חודש ובמועדים על הקרבנות, מצב קבוע בבית המקדש לפי מעגל השנה.

הרמב"ם בספר המצוות, במניין הארוך ובמניין הקצר, פתח במצב הקבוע – התקיעה בראש חודש ובמועדים על הקרבנות במקדש, והמשיך במצב המזדמן אם ח"ו יש צרה ומלחמה. במשנה תורה פיצל הרמב"ם לשניים. בהלכות כלי המקדש (פרק ג) תיאר הרמב"ם את עבודת הלויים והכוהנים, ואשר על כן כתב הרמב"ם את התקיעה בחצוצרות בסגנון של תיאור וכחלק ממכלול עבודת הלויים במקדש. בתחילת הפרק כתב הרמב"ם ששבט לוי צריך להיות פנוי לעבודת המקדש (שם א), ואחר כך תיאר את שמירת המקדש ושירת הלויים (שם ב-ג), והואיל והזכיר (שם ג) שיש המנגנים בכלי שיר פירט את סוגי הכלים ומספרם (שם ד), ולאחר מכן פירט על התקיעה בחצוצרות בחגים (שם ה). כאמור כל אלו נכללים במצווה "ועבד הלוי".[18] לעומת זאת, המצווה להריע בחצוצרות בעת צרה ומלחמה היא מצווה שאין מקיימים בבית המקדש והיא ייחודית בעת צרה ובמלחמה, ואותה פירט הרמב"ם בהלכות תעניות (א, א-ד).

הרב דוד בן זמרה, הרדב"ז (מצודת דוד, מצוה קכא), הסביר שהרמב"ם מנה את המצווה לתקוע בחצוצרות בשעת הקרבן ובעת צרה כמצוות אחת מפני ש"הטעם אחד הוא. שהרי בשעת הקרבן צריך שיכוון מחשבתו כאילו הוא בעצמו נשחט ונפשט ונתח וקרב על גבי המזבח, והיה צריך שיתעורר הלב שיתקעו בחצוצרות וקול שופר. חצוצרות – לעורר הלב, ושופר – להכניעו. וזה הוא דעתו של הרב שמנה שתיהן מצוה אחת, אע"ג דאיכא תרי קראי".

מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא (מורשה – שיחות למועדים, עמ' קמז-קמח) השיב שלדעת הרמב"ם מטרת הקרבנות והתקיעה אחת היא – להתקרב אל הקב"ה, ולכן זו אותה מצווה ואין זה משנה אם הקִרבה מושגת על ידי קרבנות או באמצעות תפילה, ועל כן הרמב"ם מנה אותן כמצווה

17 כך ציין הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, הל' תעניות, מבוא, עמ' רפט).
18 הרמב"ם (הל' תמידין ומוספין ו, ו-ז) כתב שגם בהקרבת קרבן תמיד בכל יום תקעו בחצוצרה.

אחת.[19] התרועה בחצוצרה היא חלק מתפילה, כלשונו של הרמב"ם (ספר המצוות שם): "מצווים לתקוע בחצוצרות בעתות הצורך והצרות **כשנזעק** לפני השם יתעלה".[20]

נראה שהרמב"ם הבין את דברי הגמרא בסוגייתנו כך: מקום שהמצווה היא להריע בחצוצרה אין תוקעים בשופר כלל.[21]

להלן סיכום דברי הראשונים לדברי הגמרא: "בגבולין, מקום שיש חצוצרות אין שופר, מקום שיש שופר אין חצוצרות".

רש"י ורמב"ם:	מקום שיש חצוצרות אין שופר – מלחמה, ותענית ציבור
רמב"ן:	מקום שיש חצוצרות אין שופר – מלחמה, מקום שיש שופר אין חצוצרות – תענית
רשב"א:	מקום שיש חצוצרות אין שופר – תענית ומלחמה או: מקום שיש שופר אין חצוצרות – תענית ומלחמה
ראב"ד:	מקום שיש חצוצרות אין שופר – בתענית בשש הברכות מקום שיש שופר אין חצוצרות – בתענית בתחנונים

ג. תרועה בחצוצרה או שופר בעת צרה ובמלחמה - לאחר החורבן

הרב יוסף קארו (בית יוסף, טור אורח חיים, סי' תקעט, ב) דן בדברי ראשונים שעסקו בשאלה במה תוקעים בעת צרה, ופסק כסוברים שיש להריע בשופר, וכפי שכתב להלכה (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תקעו, יב) לאחר שמנה (שם א-יא) רשימה של צרות ומצוקות שעליהן יש להתענות ולהריע:

> כל עיר שיש בה צרה מכל אלו, אותה העיר מתענה וזועקין בתפלה ומתחננים ומתריעין בשופר עד שתעבור הצרה.

---

19 דברי הרב שפירא מופיעים גם אצל הרב יצחק דדון (ראש דברך, עמ' תעג; אב בתורה אב בחכמה, עמ' לז). דברים דומים כתב גם הרב יצחק אהרן הלוי איטינגא (שו"ת מהרי"א הלוי, ב, סי' קנב). הרמב"ם (הל' תעניות א, ב-ג) האריך להסביר שמטרת התקיעות בעת צרה היא לעורר לתשובה. דברים דומים כתב גם במורה הנבוכים (ג, לו).

20 הרמב"ן (ספר המצוות לרמב"ם, עשה ה) כתב שמצוות תפילה היא מדרבנן ורק בעת צרה יש מצווה מהתורה להתפלל: "וזה כענין שכתוב 'וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלוקיכם' והיא מצוה על כל צרה וצרה שתבוא על הצבור לצעוק לפניו בתפלה ובתרועה". הוא חלק בזה על הרמב"ם (שם) שכתב שהתפילה בכל יום היא מצווה מהתורה ולא רק בעת צרה. מכאן שגם לפי הרמב"ן התקיעה בחצוצרה היא תפילה. ייתכן שכאן מנה הרמב"ם את המצווה המיוחדת הנוספת להתפלל ולזעוק בעת צרה. ראה: הראי"ה קוק (שו"ת אורח משפט סי' טו); הרב יהושע ויצמן (מצוה ברה, א, עמ' קד-קו). הרב יוסף דב סולובייצ'יק ("תקיעה ושירה במקדש", שיעורים לזכר אבא מארי, ב, עמ' פה) דייק בלשון הרמב"ם שכתב בכותרת של הלכות תעניות: "מצוות עשה אחת והיא לזעוק לפני ה' בכל עת צרה גדולה שלא תבוא על הציבור", ולא כתב שיש להריע, ואילו בהלכה (הל' תעניות א, א) כתב: "מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה וצרה שתבוא על הציבור". מכאן שהתקיעה בחצוצרות היא עצמה מצוות תפילה וזעקה. ראה גם: הרב יוסף דב סולובייצ'יק ("בין זעקה וחצוצרות – שיעור לפרשת בהעלותך", דברי השקפה, עמ' 49-58). עוד על תוכנה של מצווה זו: הרב יהודה שביב ("תרועת חצוצרות ופסוקי מלכויות בעת מלחמה", בציר אביעזר, עמ' 127-136).

21 הריטב"א (תענית יד ע"א) הרמב"ן (דרשה לראש השנה, עמ' רלד) שנהגו בכמה מקומות כגון בצרפת שלא תקעו בתענית כלל, או שתקעו בשופרות כיון שאין בידינו חצוצרות.

בשונה מהרמב"ם שפסק שמריעים בגבולין בחצוצרה, השולחן ערוך פסק שמריעין בשופר.[22] הרב אברהם גומבינר (מגן אברהם, סי' תקעו ס"ק א) כתב:

> כתב הרמב"ם "מצוות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שלא תבוא שנאמר "והרעותם בחצוצרות"... ומדברי סופרים להתענות... ומריעים בחצוצרות בלבד בגבולין". וכתב המגיד משנה (הל' תעניות א, ד): "והמחוור כדברי הרשב"א: או שופר או חצוצרות" עכ"ל. ואני תמה למה אין אנו נוהגין לתקוע בעת צרה? ואף על פי ש"אין תענית ציבור בבבל" (פסחים נד ע"ב; תענית יא ע"ב), מ"מ הלא מדאורייתא מצוה לתקוע בלא תענית.

"אין תענית ציבור בבבל" הכוונה היא שאין גוזרים צום שמתחיל מהלילה כמו שעושים בתשעה באב וביום הכיפורים (ע"פ הרמב"ם הל' תעניות ג, יא), ותענית היא מדברי סופרים ולא מהתורה (רמב"ם שם א, ד), אך החובה להריע בעת צרה היא חובה מהתורה (רמב"ם שם א, א-ג).

להלן תשובות לשאלה זו.

1. התקיעות הן דווקא בפני הבית

ספר החינוך (מצווה שפד – מצוות תקיעת חצוצרות במקדש ובמלחמה) כתב:

> ונוהגת מצוה זו בזמן הבית בכהנים שעליהם המצוה לתקוע בחצוצרות, וכענין שכתוב בהן במסע המחנות "ובני אהרן הכהנים יתקעו בחצצרות". ושמא תאמר לא היו תוקעין הם על הקרבן אלא הלוים [מפני שהן ככלי ניגון]? אינו כן, שהרי בפירוש אמרו (משנה תמיד ז, ג) "נתנו לו יין לנסך, הסגן עומד על הקרן והסודרין בידו, ושני כהנים עומדים על שלחן החלבים ושתי חצוצרות בידם תקעו והריעו ותקעו". הרי נתבאר שעל ידי כהנים נעשית מצוה זו, ושהיא מצוה תמידית להן, כלומר שבכל יום היו תוקעין ולא ביום מועד וראש חדש בלבד.
>
> אבל ראיתי להרמב"ם ז"ל (הל' כלי המקדש ג, ה) שכתב: "בימי המועד כולן ובראשי חדשים היו הכהנים תוקעין בחצוצרות והלוים אומרים שירה". נראה מדבריו שדעתו שבשאר הימים אף הלוים תוקעין בחצוצרות.
>
> ואם עברו על זה הכהנים ולא תקעו בשעת הקרבן וכן אם לא תקעו בעת הצרה, ביטלו עשה זה.

החינוך עסק בדיני המצווה ופרטיה שמוטלת על הכוהנים בזמן שבית המקדש קיים.[23] מכאן יש ללמוד שכאשר בית המקדש חרב, אין חובה שהכוהנים יהיו אלו שיריעו בעת צרה ומלחמה, אך מכל מקום החובה להריע במקומה עומדת.

---

22 הרב משה איררה (כתבי מהר"ם איררה, אורח חיים סי' כב) הקשה על השולחן ערוך שלא פסק כמו הרמב"ם: "ולעניות דעתי פלא על רבנו הקדוש מרן ז"ל שפסקיו מיוסדים על דעת הרי"ף והרא"ש והרמב"ם, מדוע השמיט תקיעה בחצוצרה מהשו"ע, וגם בבית יוסף לא הזכיר מזה לא מיניה ולא מקצתיה, ולי צריך עיון".

23 בספר חשמונאים (חלק א, ג, נד-נה) נאמר: "ויצו יהודה ויתקעו בשופרות ויריעו תרועה. ויתן ראשים על העם שרי מאות ושרי חמישים ושרי עשרות. ויעביר קול במחנה לאמר, מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו או ארש אשה ולא לקחה או נטע כרם ולא חללו או איש אשר ירך לבבו ילך וישוב לביתו ככתוב בספר תורת ה'". יהודה המכבי התנהל ככוהן משוח מלחמה, וכן תקע בשופר. על אף שמדובר במלחמת מצווה, הוא בחר לשחרר לוחמים כמו במלחמת רשות. ראה בהרחבה בספרי: "יהודה

הרב יוסף שלום אלישיב (קובץ תשובות הרב אלישיב, ב, סי' לג) דן מדוע אין תוקעים בזמן הזה, ציין את דברי החינוך הללו וכתב: "ואף זה צ"ע למה פקע החיוב לתקוע בעת צרה בזמן הזה". בסוף התשובה כתב: "על כל פנים כפי האמור לעיל מבואר בהחינוך שמצוה זו של חצוצרות בעת צרה לא נוהג אלא בזמן הבית". כאמור לדברינו, החינוך כתב על המצווה להריע בשופר בבית המקדש ושם אכן הכוהנים הם המריעים, אך החינוך לא כתב שאין לקיים מצווה זו כשהבית חרב.

גם הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, אורח חיים סי' תקעו, ד) כתב שמצווה זו נוהגת בזמן הבית אם כי הוא לא ביסס את דבריו על ספר החינוך. לפיו, דברי הירושלמי (ג, ה): "אין חצוצרות רק במקדש" והפסוקים בפרשת החצוצרות (במדבר י, א-י) מלמדים ש"אין זה אלא בזמן הבית וכל קראי דשם אינן אלא בזמן הקרבנות... ויראה לי דלכן אמרו בגמ' (תענית יד ע"ב) 'במה מתריעין? בשופרות', ובאמת קשה דהא בתורה חצוצרות כתיב? אלא וודאי דאחוץ לארץ בזמן הגלות קאי, או אפילו בארץ ישראל בזמן הזה דהתורה צותה רק בזמן הבית ובזמן החורבן הוי רק מדרבנן, ולכן תקנו בשופר כמו בראש השנה [כנלע"ד]".

2. המצווה היא רק בארץ ישראל

הרב נתנאל וויל (נתיב חיים, שולחן ערוך סי' תקעו ס"ק ב; קרבן נתנאל, רא"ש תענית סי' כח אות ל) כתב שהמצווה להריע בחצוצרות היא רק בארץ ישראל, כאמור בפסוק "כי תבואו מלחמה **בארצכם"** (במדבר י, ט). הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד"א (מחזיק ברכה, אורח חיים סי' תקעו ס"ק א), ציין לתירוצו של הנתיב חיים, ושאל: "ועדין קשה דאין נוהגין כן אפילו בארץ ישראל?". הרב יוסף תאומים (פרי מגדים, משבצות זהב סי' תקעה, ס"ק ב) כתב שהמצווה היא רק כשארץ ישראל בידינו.[24] על דברי הנתיב חיים תמה הרש"ש (חידושים על הרא"ש, תענית סי' כח): "וכי חובת קרקע היא?" אכן אין זו מצווה התלויה בקרקע, אבל זו מצווה שיש לקיימה רק בארץ ישראל.[25] הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, אורח חיים סי' תקעו, ג) כתב שהואיל ומריעים בסוף שש הברכות שמוסיפים לתפילת עמידה, והואיל ואין מתפללים תפילות אלו בחוץ לארץ, כי אין תענית ציבור בחוץ לארץ, אין תוקעים.

כיום, שאנו בארץ ישראל והיא בידינו, בעת צרה ובעת מלחמה יש אפוא להריע בחצוצרות.[26]

3. המצווה היא כשיש צרה לרוב עם ישראל או לקהילה

הרב יוסף תאומים (פרי מגדים, אשל אברהם סי' תקעו ס"ק א) כתב:

המכבי ככהן משוח מלחמה", מלכות יהודה וישראל, עמ' 305-319.

24 הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (משנה ברורה סי' תקעו, ס"ק א) ציין את תשובותיהם של הנתיב חיים והפרי מגדים.

25 הרב אשר וייס ("מצוות החצוצרות", מנחת אשר - במדבר, סי' יט) העיר שעל פי התוספות (שבת קי ע"ב ד"ה ת"ל ובארצכם) "בחובת הגוף לא ממעטינן חוץ לארץ ממה דכתיב 'בארצכם'". יש להעיר שהפסוק עוסק שם באיסור סירוס, ופשט הפסוק הוא כל יליד ארצכם. כמו כן במדרש ההלכה (ספרא אמור פרשה ז, פרק ז אות יא) נאמר: "אין לי אלא בארץ, בחוצה לארץ מנין? תלמוד לומר 'לא תעשו' בכל מקום שאתם". מכאן שהאיסור בחוץ לארץ נלמד מהמילים "לא תעשו".

26 דברים ברוח זו כתב גם הרב יהודה גרשוני ("תקיעה בחצוצרות בשעת מלחמה בזמן הזה", קול צופיך, עמ' קפט).

> והנה, ציבור צ"ע אם כל בי עשרה מקרי ציבור, או שמא דוקא בארץ ישראל כמו שכתוב "בארצכם". וח"ו כשיש צער על הרוב אז הוא מצות עשה, מה שאין כן קהל אחד כיחידים דמיין, ומשום הכי אין תוקעין היום.[27]

מלחמה בארץ ישראל היא סכנה לכל עם ישראל, ואז בוודאי יש להריע. בנוגע לצרה שיש לקהילה, הרמב"ם (הל' תעניות ב) פירט על בסיס דברי הגמרא בתענית את הצרות שעליהן מתענים, ומדובר על צרות שיש לעיר ולא לרוב ישראל. לא נאמר מה גודלה של העיר וכמה תושבים סובלים מאותה צרה, ולכאורה אם יש צרה לקהילה יהודית מבין הצרות שנזכרו, יש מצווה להריע.

4. המריעים צריכים להיות כוהנים מיוחסים ולתקוע בחצוצרות מקשה

הרב יעקב עמדין (יעב"ץ, מור וקציעה, סי' תקעו ד"ה כתוב במג"א) כתב כדברי הנתיב חיים שהמצווה היא בארץ ישראל בלבד, והוסיף עוד:

> גם אין המצוה אלא בכהנים ובחצוצרות, והאידנא ליכא כהנים מיוחסים, ולא חצוצרות של תורה. משום הכי מסתברא דאפילו בארץ ישראל ליתא מצוה השתא, ולא שמענו שינהגו כן בארץ ישראל בזמן הזה. ושופר כיון דתקנתא דרבנן היא לא תקנוהו אלא בתענית ציבור, ואין תענית ציבור בבבל וגם לא בארץ ישראל האידנא דליכא נשיא, כדאיתא לעיל סי' תקע"ה בטעמא דאין תענית ציבור בבל.

לדבריו, כוהנים מיוחסים הם שצריכים להריע, כאמור בפסוק: החצוצרות: "ובני אהרן הכהנים יתקעו בחצוצרות" (במדבר י, ח). על כך ניתן להשיב שניתן למצוא כוהנים מיוחסים שיריעו בחצוצרות. בנוגע לשופר, כל אדם רשאי להריע בו ולא רק כוהנים.

לגוף הטיעון יש להשיב שאין זה מוסכם על הכול שכוהנים צריכים להיות התוקעים. פסוק זה נאמר בין המצווה לתקוע למקרא העדה ולהריע למסע המחנות ובין הצו להריע בעת צרה ומלחמה ולתקוע בימי שמחה. רש"י (שם) כתב: "ובני אהרן יתקעו – במקראות ובמסעות הללו", אך לא כן בתקיעה בעת צרה ובעת שמחה. ספר החינוך (מצווה שפד) כתב שהכוהנים מרעים בעת צרה במקדש ומשמע שמחוץ למקדש אין חובה שכוהנים יהיו אלו שיריעו. במשנה (תענית טו ע"ב) נאמר, וכך פסק הרמב"ם (הל' תעניות ד, טו-יז), שהכוהנים שבמקדש הם המריעים בתענית צבור, אך אין הכרח שבגבולין הכוהנים הם שמריעים. הרב יוסף באב"ד (מנחת חינוך, מצווה שפד, ב) כתב שאף בגבולין המצווה היא שכוהנים יריעו, אך ציין שהרמב"ם לא כתב על כך דבר.[28] הרמב"ן (תענית טו ע"א) תיאר את סדר התפילה בתענית ציבור וכתב:

> ואם אין שם כהן תוקעין לויים וישראלים. ואם אין שם אלא כהן, הוא תוקע ואין אומר לו תקע, אלא הוא מעצמו תוקע ומריע ותוקע על הסדר. זה סדר תפלת התענית שמתענין

---

27 גם תשובה זו צוינה על ידי הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (לעיל הערה 24) אלא שמלשון הפרי מגדים משמע שהוא הסתפק בדבר, אך המשנה ברורה כתב: "ואפשר עוד דדוקא כשהגזרה הוא על רוב ישראל אז מצוות עשה לתקוע, אבל בלאו הכי לא".

28 הרב משה שיק (שו"ת מהר"ם שיק, אורח חיים סי' רצב) כתב שאין מצווה שדווקא כוהנים יריעו בגבולין, שהרי אף על צרת יחיד מריעים, כגון אישה המקשה לילד (ספרי בהעלותך שם) ובעת צרת היחיד לא תמיד מצויים כוהנים. כאמור לעיל, הרמב"ם (הל' תעניות ב, א) לא הזכיר את הדוגמה של אישה המקשה לילד אלא רק צרות ציבוריות.

> הצבור על כל צרה וצרה שלא תבוא עליהן, בגשמים בשבע אחרונות, ובשאר הצרות באותן מקומות ששנו בהן חכמים ז"ל ומתריעין כמו שמפורש במס' תענית.

גם לסוברים שכוהנים הם שצריכים להריע, יש לדון אם הכוונה לכוהנים מיוחסים או לכוהני חזקה, וכפי שלעניין נשיאת כפיים, קריאת התורה ופדיון הבן אנו מסתפקים בכוהני חזקה. בתרועות מחוץ למקדש בוודאי אין הכוהנים עוברים על שום איסור אם יריעו, אף אם יתברר שאינם כוהנים מיוחסים, ומדוע לא יתקעו לפחות כדי לצאת ידי ספק דאורייתא.[29]

הרב יעקב עמדין (מור וקציעה שם) כתב עוד שמצווה להריע ב"חצוצרות של תורה". נראה שכוונתו היא לחצוצרות העשויות מקשה אחת. כיום יש חצוצרות כסף העשויות מקשה אחת וניתן להריע בהן.

5. תוקעים בחצוצרות שנעשו לשם תקיעה במקדש

הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, אורח חיים, א, סי' קסט) כתב:

> הנה לע"ד משמע שלהסוברים שהתקיעה היא בחצוצרות צריך דווקא באלו החצוצרות שנעשו לתקוע בהם במקדש דוקא... וזה סובר הריטב"א אליבא דמנהג צרפת שסברי שהתקיעה בתעניות היא בחצוצרות כדעת הרמב"ם, אם כן הוא דוקא בחצוצרות דמקדש לכן לא נהגו לתקוע לעולם דהרי אין לנו החצוצרות.[30]

יש להעיר שהרמב"ם לא כתב בהלכות תעניות שיש לתקוע בגבולין רק בחצוצרות אלו.[31] גם לפי דברי הרב משה פיינשטיין, ניתן לעשות כיום חצוצרות כסף מקשה אחת ולייחד אותן לתרועה במקדש לכשייבנה במהרה בימינו, ובינתיים לתקוע ולהריע בהן בעת הצורך.[32] 6. תוקעים בחצוצרות במלחמה רק במקום שבו נמצאים ארון ה' או הציץ החושן והאפוד

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב (מרומי שדה, ראש השנה כז ע"א), כתב:

> נראה שאין חצוצרות אלא לפני ה', כדכתיב גבי חצוצרות "ונזכרתם לפני ה' אלוקיכם" (במדבר י, ט), והיינו במקום הארון או הציץ... אבל במדינה בזמן שאינו לפני ה', הוי בשופר. ובהר הבית דכתיב "בחצוצרות וקול שופר" היינו משום דכתיב "לפני המלך ה'", במקום מלכות והוא הר הבית.[33]

הנצי"ב (מרומי שדה, סוטה מג ע"א) כתב באופן דומה והוסיף:

---

29 כך כתב גם הרב יהודה גרשוני (לעיל הערה 26, שם עמ' קפה, קפט-קצ). עוד דנו בכך: הרב אפרים מרגליות (שו"ת בית אפרים, אורח חיים סי' ו), והשיב על דבריו הרב נתן געשטטנר (שו"ת להורות נתן, ו, סי' לו).

30 הרב אליעזר וולדינברג (שו"ת ציץ אליעזר, יא, סי' טז) ציין לדברי הרב פיינשטיין הללו וכתב עליהם: "וזהו דבר גדול". הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, אורח חיים, ב, סי' יג) השיב על דברים שהעירו לו בעקבות תשובתו. להסבר מעמיק לדברי הרב פיינשטיין: הרב יהושע וייצמן ("החצוצרות: קול ישראל מירושלים", לחיות עם פרשת השבוע, ויקרא-דברים, עמ' 170-173).

31 הרב פיינשטיין הסביר שזו הסיבה לכך שהרמב"ם (ספר המצוות, עשה נט) מנה באותה מצווה לתקוע על הקרבנות ולתקוע בעת צרה.

32 כך כתב הרב יוסף שלום אלישיב (לעיל הערה 9).

33 הנצי"ב כתב כך גם במקומות נוספים. ראה בשיעור כ: בחצוצרות וקול שופר במקדש, הערה 17.

> בעינן לחצוצרות דוקא הארון או הציץ וחשן ואפוד שבו היה האורים ותומים וזהו לפני ה', ומשום הכי בימי התלמוד לא היו חצוצרות אלא שופרות, וזהו "מקום" כמשמעו.

"מקום שיש חצוצרות" פירושו: המקום שבו תוקעים בחצוצרות הוא רק לפני ה' כי שם נמצא הארון או הציץ. אמנם ניתן להסביר שהמילים בפסוק "ונזכרתם לפני ה'" אינן מלמדות על המקום שבו יש להריע, אלא על כך שלכשיריעו בחצוצרות, יהיה זה לזיכרון לפני ה'. מכל מקום לפי הנצי"ב כיום יש להריע בגבולין בשופרות בלבד.

לפי הנצי"ב כשהארון היה יוצא עמהם למלחמה היו תוקעים בחצוצרה (העמק דבר והרחב דבר, במדבר י, ט):

> "לפני ה'" שהוא הארון או הציץ שאז ה' הוא עמכם אז תוקעין בחצוצרות, והיינו דכתיב בפרשת מטות שלקח פינחס "כלי הקודש וחצוצרות התרועה בידו" (במדבר לא, ו), ותניא בתוספתא (סוטה ז, ט) "'כלי הקודש' זה הארון, ויש אומרים אלו בגדי כהונה", והכונה הוא הציץ, משום שבלא זה לא היה אפשר להשתמש בחצוצרות... ומקום שיש הארון תוקעין בחצוצרות, במקום שאין ארון תוקעין בשופר, ובהר הבית תוקעים בחצוצרות ובשופר.[34]

יש להעיר שהרמב"ם שכתב שבגבולין יש להריע בעת צרה ומלחמה בחצוצרה בלבד, וכן הרשב"א שכתב שבגבולין יש להריע בשופר או בחצוצרה, לא כתבו שבעת מלחמה בגבולין ניתן להריע בחצוצרה רק שהארון נמצא עמם.[35] מכל מקום, גם לפי הנצי"ב בגבולין יש להריע בשופר בעת צרה ומלחמה.

ממכלול התשובות שהשיבו אחרונים לקושיית המגן אברהם נראה שגם לאותם שסברו שאין מצווה כיום להריע בחצוצרות בוודאי ניתן וצריך להריע בשופר כאן בארץ ישראל בעת צרה ומלחמה. עם ישראל ריבון בארצו, אין הכרח שדווקא כוהנים מיוחסים יתקעו, ניתן לייצר חצוצרות כסף, וגם אם המצווה מהתורה היא רק כשיש ארון, יש לתקוע בשופר.[36]

---

34 דברים דומים לדברי הנצי"ב כתב באריכות רבה הרב שלמה גורן ("התרועה והזעקה בעת מלחמה וצרה", תורת השבת והמועד, עמ' 324-337; "סדר תקיעת שופר וחצוצרות במקדש ובהר הבית", משיב מלחמה, ד, פרק לב, עמ' תעב-תעד).

35 נוסף על כך, לא בהכרח שבכל המלחמות היה הארון יוצא עמם, והנביא ירמיהו (ג, טז) כבר הוכיחם: "לא יאמרו עוד ארון ברית ה' ולא יעלה על לב ולא יזכרו בו ולא יפקדו ולא יעשה עוד" – "מה שנעשה בו כבר בשילה שהביאוהו במלחמה עם פלשתים בימי עלי (שמואל א ד, ד). ולא יעשה עוד – כלומר לזה הדבר להוציאו למלחמה, וכתרגום יונתן: ולא יעשה עוד – ולא יגיחון ביה עוד קרב" (רש"י). הרמב"ן (ספר המצוות לרמב"ם, שורש ג) הסתפק באשר לעתיד: "שאין לנו בטחון שלא ישאו עוד ארון בבניין הבית או במלחמות העתידות לפני מלך המשיח כמו שעשה פינחס במלחמת מדין... וכאשר עשו בימי עלי. והאל יזכנו לראות".

36 הרב אליעזר וולדינברג (שו"ת ציץ אליעזר, יא סי' טז) כתב שאין לחדש מצוות שלא קיימו אבותינו ורבותינו הגדולים, ולכן אין לחדש את קיום מצוות התרועה בחצוצרה בעת צרה, מאחר שלפיו ישנם ספקות רבים בעניין. אך כאמור את הספקות ניתן לפתור. הרב מנשה הקטן (שו"ת משנה הלכות, ח, סי' קצח) כתב שבעבר בעקבות תקיעות בעת צרה היו שבים בתשובה, "אבל בעונותינו הרבים בדורות האחרונים אשר נתמעט כבוד התורה והשפעת גדולי התורה ירדה אחורנית... ולכן מהאי טעמא הפסיקו להתריע ברבים בשופרות וכיוצא בזה כי ח"ו יצא שכרו בהפסדו וח"ו יגרום יותר היזק בהיות אנחנו מתריעים בחצוצרות וח"ו רוב הצבור משחקים על זה, לכן ראו חז"ל ורבותינו ז"ל הצדיקים האחרונים ובטלו ענין ההתרעה". במחילה נראה שאין זה שיקול ראוי. יש לערער על עצם ההנחה שתקיעה בשופר או בחצוצרה בעת צרה תגרום נזק. במה מצווה זו שונה מתקיעת שופר בשני ימי ראש השנה? לצערנו הרב יש יהודים שאינם באים לבית הכנסת לשמוע שופר בראש השנה ואולי אף מזלזלים במצווה זו וגם באחרות, אך דורשי ה' המקיימים תורה ומצוות באמונה, שומעים את קול השופר בחיל ורעדה.

ד. חידוש המצווה להריע בשופר או בחצוצרות בעת צרה ובמלחמה

הרב יששכר תמר (עלי תמר, ירושלמי ראש השנה ג, ד) כתב שבעבר נהגו לתקוע בשופר בעת צרה:

> נודעתי שוב מחכמי ספרדים ירושלמיים שהמה זוכרים שכמה פעמים כשגזרו תענית ציבור בירושלים על עצירת גשמים ושאר צרה שלא תבוא, תקעו שני תוקעין בשני שופרות, וכפי שהיה נוהג עמד אחד תוקע על מדרגות הבימה מימין והשני ממולו משמאל... מנהג הנ"ל בירושלים היה רק אצל הספרדים ולא אצל האשכנזים. וזכורני שבשנת ת"ש או תש"א כשהוכרז בארץ ישראל על יום תפלה ובקשת רחמים על חורבן ישראל באירופה התאספו גדולי ירושלים וישראל בחורבת רבי יהודה החסיד ושבעה אנשים תקעו בשבעה שופרות ביחד. וכן נמסר לי שנהגו הרבנים המקובלים בירושלים כשהתפללו לבטל איזו גזרה, דוגמת יריחו שתקעו שבעה כהנים בשבעה שופרות ונפלה חומת יריחו תחתיה.

אך היו שקראו לקיומה מחדש של המצווה ואפשר שבכך מקיימים אף מצווה מדאורייתא אם יריעו בהר הבית, ולפחות מדרבנן כשיריעו בגבולין. כך כתב הרב יהודה גרשוני ("תקיעת חצוצרות בשעת מלחמה בזמן הזה", קול צופיך עמ' קצ):

> היוצא מדברינו שאין להקל בזה שלא לתקוע בחצוצרות בזמן מלחמה אפילו בגבולין לא על הר הבית, ואפילו על הר הבית היה מקום להתיר אם היה בזה ענין קיום מצוות עשה מן התורה. אבל נראה לי שבגבולין אין תקיעת חצוצרות מן התורה.

הרב חיים שרגא פייבל פרנק ("בענין מצות התקיעה בחצוצרות בעת צרה בזמן הזה", המעין, תמוז תש"ל, עמ' 7-19) דן בהרחבה בסוגיה זו ובסוף דבריו כתב שבשל מצב ביטחוני חמור החליט הבד"ץ בירושלים:

> לחדש את מצות העשה של תקיעה בחצוצרות כפי דעת הרמב"ם ברוב עם לפני הכותל המערבי, שריד בית מקדשנו, אשר ממנו לא זזה השכינה. וביום שני, בתענית שני בתרא (י"ב אייר תש"ל) בשעת תפילה ותחנונים, תקעו כהנים בחצוצרות כסף מקשה.[37]

הרב משה שטרנבוך (תשובות והנהגות, ג, סי' קנז) כתב גם כן:

> ובירושלים עיה"ק נוהגין כשהציבור מתאסף בעת צרה וזועקים באמירת סליחות, תוקעים בשופרות, ונראה דמקיימין בזה האי מצוות עשה.

במהלך השנים התקיימו עצרות תפילה וזעקה ליד הכותל המערבי או תפילת יום כיפור קטן בשל אסונות ל"ע: התגברות פיגועי טרור, תאונות דרכים, בצורת ועוד, והריעו בחצוצרות שהובאו ממכון

---

37 הרב קלמן כהנא ("בענין התקיעה בחצוצרות", המעין, תשרי תשל"א, עמ' 79-80; חקר ועיון, ג, עמ' צו-צז) הגיב על דברי הרב חיים שרגא פרנק הללו וכתב שאין לנו ידיעה מספיקה כיצד עושים חצוצרה מקשה, וכן ציטט מדברי הרב משה פיינשטיין שהובאו לעיל. נראה שכיום הנושא נחקר ונבדק, ויש מומחים שיודעים איך לבנות את כלי המקדש. הרב שמואל דרזי (עבודת שמואל, עמ' קו-קח) פעל בשנת תש"ל שייצרו עבורו חצוצרה כסף מקשה אחת. כוהנים מיוחסים תקעו בה כשהתפללו בעת צרה, כשכמה רבנים חשובים נחטפו במטוס בידי מחבלים.

המקדש, וכן בשופרות.[38] כמו כן, קהילות בתי כנסת, בשכונות ביישובים ובערים, שאירעו אצלן אסונות ל"ע, קבעו ימי תפילה וזעקה או תפילת יום כיפור קטן והריעו בשופרות.[39]

כך יש לעשות גם בעת מלחמה. הרב שלמה גורן ("תפילה לפני היציאה לקרב – חובה או רשות?", משיב מלחמה, ב, עמ' רסד-ער) כתב:

> א. מצוה מן התורה להתפלל ולהתחנן לפני ה' לפני היציאה לקרב, ויש לומר סדר תפילות של מוסף ראש השנה – מלכויות זכרונות ושופרות (ע"פ דברי רבי יהודה – תענית טז ע"ב – יז ע"א).
>
> ב. ישנה מצוה מן התורה הנוהגת לדורות לתקוע בחצוצרות לפני היציאה לקרב. ...חצוצרות אלו צריכות להיות עשויות מכסף, וחייבת להיות חצוצרה כפולה. התפילה צריכה להיות צמודה לתקיעות. כלומר שיש לתקוע בחצוצרות אחרי מלכויות, אחרי זכרונות אחרי שופרות לפי הסדר.
>
> ג. יחד עם תפילת ראש השנה והתקיעה בחצוצרות אפשר לחבר נוסח תפילה מיוחד שתבטא את רחשי הלב ומטרת המלחמה והביטחון בישועת ה' לעמו וארצו.[40]

נראה שאם אין חצוצרה, אפשר להריע בשופרות,[41] ולומר בפני הלוחמים דברי חיזוק וביטחון כפי שהיה אומר כוהן משוח מלחמה וכתוכן הדברים שכתב הרמב"ם (הל' מלכים ז, טו): "מאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה". הרמב"ם (שם ג) כתב בנוגע לפעולתו של הכוהן משוח המלחמה:

> עת שעורכין המערכות והם קרבים להלחם, משוח מלחמה עומד במקום גבוה וכל המערכות לפניו, ואומר להם בלשון הקדש: "שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על אויביכם, אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם, כי ה' אלהיכם ההולך עמכם להלחם לכם עם אויביכם להושיע אתכם" (דברים כ, ג). עד כאן אומר משוח

---

38 בשנות השואה קבעו ימי אבל וצום ותפילות בכל בתי הכנסת בארץ, וקבעו גם להריע בשופר (הרבנות הראשית לישראל, ב, עמ' 465-466).

39 הרב מרדכי אליהו (קול צופיך, פרשת בלק תש"ס, עמ' 3) הסביר את שיטות הראשונים והאחרונים בסוגיה וכתב: "אם אנחנו רוצים לקיים אליבא דכולי עלמא ופשוטו של דבר, צריכים לתקוע גם בשופר וגם בחצוצרות, אבל לא ביחד, זה לבד וזה לבד. וכך עשינו בתפילה שהתקיימה ביום חמישי, י"ט סיון ערב כ' סיון, וכך נעשה בל"נ מחר". הרב שריה דבליצקי ("בענין מצות תקיעה בעת צרה", יעננו בקול, עמ' 3 [הקדמה לחוברת]) כתב: "אנו נוהגים במנין שלנו לתקוע בכל יום, עקב הצרה הגדולה שבה אנו שרויים בארץ הקדש שאין שום אדם היוצא לרחוב יודע אם יראה קורות ביתו או לא ח"ו". [החוברת יצאה בתמוז תשס"ב. באותם חודשים היו פיגועי התאבדות של מחבלים ברחבי הארץ]. שם (עמ' כח-לו) הוא דן בדברי הראשונים והאחרונים שנזכרו לעיל, וציין מקורות לכך שנהגו בעבר לתקוע בשופר בעת צרה בירושלים ובצפת. על התקיעה בשופר בצפת כשהייתה בצורת, ראה גם בספרו פלגי מים (עמ' 18).

40 הרב שלמה גורן חיבר תפילה לפני היציאה לקרב והיא מופיעה בסידור צה"ל. היא נאמרת גם כיום על ידי לוחמים. תשובה זו נכתבה לקראת מבצע קדש (גליון מחניים, י"ד מרחשון תשי"ז). כך על פי התגובה להערה שכתב הרב גורן בתשובה הנזכרת בהערה הבאה.

41 כפי שהיה במלחמות ישראל בעבר (לעיל הערה 3). הרב שלמה גורן ("האם יש חובה לתקוע בחצוצרות לפני הקרב?", משיב מלחמה, ב, עמ' רצז-רצח) דן באמור בספר חשמונאים א, ג, שיהודה המכבי תקע בשופר. הוא טען שהתרגום לספר חשמונאים איננו מדויק והכוונה לחצוצרה. מכל מקום נראה שאם אין חצוצרה יש לתקוע בשופר. לרב גורן היה שופר כשיצא למבצע קדש והוא תקע בו בהר סיני (אבי רט, בעז ותעצומות, עמ' 251-252). הרב גורן תקע גם באמצע מלחמה. כשפרצה מלחמת ששת הימים היה הרב גורן בגזרה הדרומית. השופר היה בג'יפ והוא נשרף. כשהגיעה ההודעה שעומדים לכבוש את העיר העתיקה בירושלים, הלך הרב גורן לביתו של חותנו, הרב דוד הכהן, "הרב הנזיר", ולקח משם את שופרו ובו תקע ליד הכותל המערבי לאחר כיבושו (שם עמ' 271-276).

> מלחמה, וכהן אחר תחתיו משמיע אותו לכל העם בקול רם. ואחר כך מדבר משוח מלחמה: "מי האיש אשר בנה בית חדש... ומי האיש אשר נטע כרם... ומי האיש אשר ארש..." (שם ה-ז). עד כאן משוח מלחמה מדבר, והשוטר משמיע לכל העם בקול רם. ואחר כך מדבר השוטר מעצמו ואומר "מי האיש הירא ורך הלבב..." (שם ח) ושוטר אחר משמיע לכל העם.

נראה להסביר שהכוהן המשוח היה אומר את הדברים במקום מרכזי שבו התכנסו חיילים רבים, אך היו בוודאי לוחמים בחזיתות אחרות מול האויב ולא היו מכונסים במקום אחד. הרמב"ם כתב שהכוהן המשוח היה אומר את דבריו, וכוהן אחר היה משמיע אותם בפני הלוחמים. אין הכרח להסביר ש"כהן אחר" – בודד, היה אומר לפני אלפי חיילים את הדברים. אלא שבכל מקום שבו התכנסו חיילים, היה בא כוהן אחר כשלוחו של הכוהן המשוח ומשמיע בפניהם את דברי הכהן המשוח. כך גם בנוגע לדברי השוטרים שמשחררים חיילים או מעבירים אותם לתפקידים עורפיים. יש לציין שלא נאמר שהכוהן המשוח או הכוהנים האחרים שדיברו בפני הלוחמים היו אלו שתקעו בחצוצרה. במקדש כשתקעו בחצוצרה ובשופר בעת צרה ובמלחמה היו הכוהנים מריעים,[42] אך במלחמה לא נזכר שכוהן משוח או הכוהנים האחרים הם שהריעו בחצוצרה. היה זה כמו שנהוג בנוגע לתקיעת שופר בראש השנה. בכל בית כנסת ממנים בעל תוקע שיתקע בפני הציבור, וכך גם לפני יציאה לקרב. בכל מקום שבו מתכנסים חיילים ובכל יחידה צבאית יש למנות מי שיתקע בפניהם.

התרועה בשופר או בחצוצרות, דברי החיזוק על מה נלחמים, על תשועת ה', יחד עם התפילות והזעקה, יעוררו לתשובה ויעניקו חוסן ואמונה ליוצאים לקרב.

ה. "וביום שמחתכם" – תקיעה בחצוצרה כששבים מהמלחמה

גם כששבים מהמלחמה יש לתקוע בחצוצרה. מריעים בחצוצרה לפני שיוצאים למלחמה, כפי שנאמר (במדבר י, ט): "וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם, והרעותם בחצוצרות", ובפסוק שאחריו (שם י) נאמר: "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חודשיכם ותקעתם בחצוצרות על עולתיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזכרון לפני א־להיכם אני ה' א־להיכם". מה הוא "יום שמחתכם"? הרב אברהם אבן עזרא (שם) פירש:

> וביום שמחתכם ובמועדיכם – ששבתם מארץ אויב, או ניצחתם האויב הבא עליכם וקבעתם יום שמחה, כימי פורים ושבעת ימי חזקיה.

כשם שמריעים בחצוצרה כשיוצאים למלחמה, כך יש לתקוע בחצוצרה כשחוזרים מהמערכה לאחר הניצחון ולקבוע יום שמחה. אבן עזרא ציין את נס פורים כדוגמה לפירושו, אך לא נאמר שתקעו בחצוצרות בעקבות נס פורים, וכן לא נקבע הדבר לדורות. נראה שכוונתו היא להדגים סוג של ניצחון שבעקבותיו יש לתקוע בחצוצרות. נס פורים היה בחוץ לארץ, ואין מצווה לתקוע בחצוצרות אלא על נס מלחמה שהיה בארץ ישראל: "וכי תבואו מלחמה בארצכם". אבן עזרא כתב דוגמה נוספת: "שבעת ימי חזקיה".[43] חזקיה מלך יהודה ביער עבודה זרה מהמקדש ומירושלים וחיזק את בניין המקדש בשנה הראשונה למולכו בחודש הראשון (דברי הימים ב ב, כט). הוא עיבר את השנה וקרא לשבט יהודה ולשארית שבטי ישראל לעלות לירושלים ולעשות פסח, והוא עשה עם כל

---

42 באשר לזהות התוקעים במקדש ראה בהרחבה בשיעור כב: ופיו מצופה זהב... ציפהו זהב.

43 אבן עזרא כתב כך גם על הפסוק "ואזבחה באהלו זבחי תרועה" (תהלים כז, י): "כדרך 'וביום שמחתכם' כימי שמחת חזקיהו".

העולים לירושלים חג פסח מיוחד (שם ל, א-כב). לאחר חגיגת הפסח חגג חזקיה בשמחה שבעה ימים נוספים (שם כג). המיוחס לרש"י (שם כו) פירש שהשמחה הכפולה הייתה מאחר שבמשך שנים רבות לא עלו לרגל, וכעת התחדשה העלייה. ייתכן שימי שמחה אלו היו בעקבות ניצחונו של חזקיהו על הפלשתים, כפי שמסופר בפסוקים המקבילים המתארים את ימי ראשית מלכותו (מלכים ב יח, א-ח).[44]

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב (העמק דבר, במדבר י, י), העיר על דברי אבן עזרא:

> האבן עזרא כתב שהוא בשובם ממלחמה בניצוח. ואנחנו לא ראינו בכל המקרא שעשו מלכי ישראל הצדיקים והשופטים כן.

אכן כן, לא מצינו כזאת אצל רבים, אך לאחר ניצחון יהושפט על עמון ומואב נאמר: "וישובו כל איש יהודה וירושלם ויהושפט בראשם לשוב אל ירושלם בשמחה כי שמחם ה' מאויביהם. ויבואו ירושלים בנבלים ובכינורות ובחצוצרות אל בית ה'" (דברי הימים ב כ, כז-כח). ייתכן שהנצי"ב הבין שמדובר על תרועת ניצחון לשם הוללות וגאווה כמו שנהוג אצל אומות העולם, ועל כן טען שלא נמצא כן במקרא.[45]

מן הפסוק שבו נזכרה המצווה לתקוע בימי שמחה, למד רבנו תם (מובא אצל: רבנו יונה, ברכות ח ע"א מדפי הרי"ף) על החובה לקבוע יום טוב בעת שנגאלים מצרה:

> שבשעה שהיה **לכל ישראל** צרה, והיה הקב"ה עושה עמהם נס, היו עושים יום טוב והיו אומרים הלל. ועיקר התקנה לא היתה אלא בנס שנעשה לכל ישראל, דכתיב: "כי תבואו מלחמה **בארצכם** והרעותם בחצוצרות" (במדבר י, ט), אבל בנס הנעשה ליחיד לא התקינו לומר הלל.

נס או אירוע משמעותי לכלל ישראל במלחמה מחייב לקבוע אמירת הלל לדורות, לאחר שניצלו מהצרה וניצחו בה. רבנו תם ציין שהמצווה לתקוע בחצוצרות היא רק על ניסי מלחמה שהיו בארץ ישראל ולא בחוץ לארץ.[46]

סיכום

מצווה מהתורה להריע בחצוצרה על כל צרה שלא תבוא על ישראל. בבית המקדש הריעו במלחמה ובעת צרה בשופר ובחצוצרות. בגבולין אין מריעים בחצוצרה ובשופר יחד. יש ראשונים שכתבו שיש להריע רק בחצוצרה, או רק בשופר, או שהדבר נתון לבחירה – חצוצרה או שופר.

אחרונים עסקו בשאלה מדוע אין מקובל כיום להריע. ממכלול התשובות נראה שלפי רוב האחרונים יש לחדש מצווה זו ולהריע בחצוצרה או לפחות בשופר. עם ישראל ריבון בארצו, אין הכרח שדווקא כוהנים מיוחסים יריעו, ואם כן אזי גם כיום יש משפחות כוהנים מיוחסות, יש כיום

---

44 הרב אשר וייזר (אבן עזרא על התורה, במדבר י, י) כתב (שם הערה 19) שבכת"י פריז של אבן עזרא כתוב מעל המילים "שבעת ימי חזקיה": חנוכה. לא ידוע לנו שתקעו בחצוצרות בעקבות נס חנוכה. בספר חשמונאים (א ד, נב-נו), מתוארת השמחה בכלי נגינה – כינורות חלילים ומצלצלים – לאחר הניצחון בעת חנוכת המזבח והקרבת קרבנות עליו, אך חצוצרות לא נזכרו שם. ייתכן שגם כאן, כמו בנוגע לפורים, כוונת אבן עזרא היא שחגים אלו הם דוגמאות טובות לקבוע בעקבותיהם יום שמחה ולתקוע בחצוצרות, אם כי כאמור לא ידוע לנו שתקעו אז בחצוצרות.

45 הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק (משך חכמה, שמות יב, טז) האריך להסביר שאומות העולם קובעים ימי ניצחון, ואילו עם ישראל קובע ימי הודאה ותפילה לה' על הניסים, וכפי שהיה בעקבות ניסי פסח, חנוכה ופורים.

46 על החובה לתקוע בחצוצרות ולומר הלל על נס מלחמה בארץ ישראל ובעקבות דברי ר"ת הללו ראה בהרחבה בספרי: "הלל – לגאולת כל ישראל אומרים אותו לעולם", באר יהודה – סוכה, עמ' 377-390.

חצוצרות כסף מקשה אחת, וגם אם המצווה מהתורה להריע חלה רק כשארון הברית נמצא במחנה, יש לתקוע בשופר.

בהתכנסויות לתפילה ברחבת הכותל המערבי ובהתכנסויות בבתי כנסת וברחובה של עיר בעת צרה ל״ע, יש להריע בשופרות או בחצוצרות, וכך יש לעשות גם בהתכנסויות לתפילה לפני היציאה לקרב בעת מלחמה. כששבים מהמלחמה יש לתקוע בחצוצרות כשבח והודאה לה׳.